

A TUDATTALAN IMPULZUSOK SZIMBOLIKUS ÉRTELMEZÉSE A CSELEKVÉSBEN

Hermann Rorschach (1884–1922) svájci pszichológus az 1910-es évek végén dolgozta ki foltértelmezési próbáját. A vizsgálat ismertetése 1921-ben jelent meg „Psychodiagnostik” címmel.

E pszichiátriai és pszichológiai vizsgálati módszerek lényege a jelentés adása. A vizsgált személynek – a továbbiakban v. sz. – az a feladata, hogy meghatározott jelentés nélküli foltoknak hasonlóság alapján, jelentést adjon. Rorschach ezt az eljárást formaértelmezési próbának nevezte, kifejezésre juttatva ezzel azt, hogy a vizsgálati személy olyan ingeregységgel kerül szembe, amelynek sokféle érvényes megoldása, jelentése lehet. A századforduló táján sok helyen használták ezt az eljárást a képzeletnek, mint intelligencia-funkciónak a vizsgálatára.

Piéron, párizsi sorozatában a fantázia irányát, Ribakov, moszkvai sorozatában a képzelet rugalmasságát és hatékonyságát vizsgálta foltértelmezési próbával. Rorschach az addig egyetlen funkció vizsgálatára használt próbában felismeri az egész személyiség vizsgálatának lehetőségét. Hermann Rorschach személyiség vizsgálatának legelterjedtebb módszere, és a klinikai vizsgálati battériák központi próbája.

Rorschach nyomán más olyan vizsgálatokat is kidolgoztak, amelyek a formaértelmezés elvén alapulnak. A próba egyszerűsítését célozza a Z-teszt (Zullinger 1951), amely három vetített felnagyított táblájával lehetővé teszi a csoportos vizsgálatot.

A Harrower-féle változat a szélsőséges szintkülönbségeket igyekszik kiküszöbölni azzal a céllal, hogy az exponálásakor megadott jelentések közül választja ki a leginkább megfelelőt.

Holtzmann Inkblot- (tintafolt-) tesztje (1961) két sorozatból áll. Egy-egy sorozatban 45 tábla van. Minden táblára – minden foltra – egyetlen választ kell adni. Így különböző személyek vizsgálati eredményei jobban összehasonlíthatók.

A RO-PRÓBA PROJEKTÍV TESZT

Lawrance, K. Frank (1939) a tesztek egy csoportját projektív teszteknek nevezte el. A legismertebb eljárások közül hármat sorolt ebbe a csoportba: a Jung-féle asszociációs próbát, a TAT-ot, amelyben a v. sz.-nek tematikus képekhez kell történetet szőnie, és a Ro-próbát.

Ezeknek a teszteknek a lényege Frank szerint az, hogy a személyiség egészét vizsgálják, a megoldásban az egyes készségek, képességek a személyiség globális irányulásának, típusának alárendelve érvényesülnek. Egyben dinamikusak, vagyis nem annyira a teljesítményt, mint inkább a hozzá vezető utat, tehát a cselekvés motivációját jellemzik, és mindezt az teszi lehetővé, hogy a v. sz. nem egyértelmű ingerre felel, s így válaszában érzelmei. Vágyai, lappangó gondolatai projektálódnak.

Ez az elnevezés egy jelenség magyarázatának önkényes kiterjesztésén alapszik. A mélylélektanban projekción meghatározott én-mechanizmust értünk, a belső feszültség elleni védekezésnek egy korai formáját. Lényege az, hogy a személy az elhárított indulatot rávetíti a külvilágra. Például a kisgyermek vagy a paranoid beteg számára a környezet azért félelmetes, fenyegető, támadó, mert a gyerek, illetve a beteg saját agresszióját tulajdonítja környezeté tagjainak. Az indulatnak ez az elhárító kivetítése, amelyet projekciónak nevezünk, mind a Ro-próbában, mind a többi ún. projektív tesztben viszonylag ritka. Gyakoriak viszont a másféle „tulajdonító” folyamatok (Anzieu). Ilyen a „tükröző tulajdonítás”.

⁸ Dr. Wirth Ernő, egyetemi oktató, Veszprémi Egyetem, Szervezési és Vezetési Tanszék.

A v. sz. a meghatározatlan, a többértelmű ingeregyüttest mintegy tükörnek tekinti, amelyben önmagát látja; amit mond, azt önmagáról mondja el. Ilyen a vágyteljesítő tulajdonítás is. A v. sz., mintegy az ábrándszövését, a nappali álmodozását folytatja a foltok értelmezésében. Végül ilyen a motiváló vagy a reciprok tulajdonítás is: a vizsgálati személy olyan vonásokat ruház rá a világra, amelyek irreális magatartását megindokolják.

A „projektív” szó tehát jelentésváltozáson ment át, köre kibővült, s ma már éppen a projektív teszt elnevezésének megfelelően a tulajdonításnak valamennyi itt felsorolt értelmét magában foglalja és nagyjából azt fejezi ki, hogy többértelmű felszólítással bíró inger esetén szükségleteinket, vágyainkat, ki nem mondott gondolatainkat és indulatainkat is beleszójuk a reakcióba. E jelenségkör minden változatát – beleértve az elhárításos projekciót is – az jellemzi, hogy a személy olyan tulajdonsággal ruhazza fel az ingert, amely nincs meg benne.

Ebben az értelemben projektív teszt a Ro-próba; a többértelmű felszólítással szemben a reakcióba belefonódnak a személyiség jellegzetes vonásai, s ezt az egyéni többletet kiolvashatjuk a válaszokból.

A RO-PRÓBA SZEMÉLYISÉGTESZT

A pszichológiai vizsgálatokban felhasznált próbák, tesztek sokáig csupán a képességek vizsgálatára irányultak, s így lényegében egyetlen mutatót ismertek: a teljesítményt. Ezeket a tesztek az jellemezte, hogy egyértelmű megoldásuk van, a megoldás pontokban értékelhető és standardizálható, és az eredményekből nagyjából elhatárolt képességeknek, illetve készségeknek a színvonalára következtethetünk. A próbáknak ebbe a típusába, az ún. teljesítmény tesztek körébe tartoznak mindmáig az intelligencia-sorozatok próbái, az emlékezeti és figyelem-próbák, az alkalmassági tesztek stb.

A vizsgálatoknak ezt a típusát jogos bírálókat is érték, elsősorban azért, mert azt feltételezik, hogy egy feladat megoldása során elszigetelten jelenhetnek meg képességek és így kutatóik nem számolnak azazal, hogy a feladat megoldásában „a személyiség egésze” vesz részt. A „személyiség egészének” részvétele egy teljesítményben azt jelenti, hogy különféle érzelmi, indulati, interperszonális, társadalmi motivációk hátterén kompenzáció jöhet létre, azaz a vizsgálati személy a készségeinek haladó eredményt adhatnak. Így a lemért teljesítmény a készség valóságos színvonalán alul marad. Így vált szükségessé olyan pszichológiai, emberismereti, diagnosztikai próbák kidolgozása, amelyek nem a teljesítményt tekintik indikációnak, hanem az érzelmi-indulati életre, a motivációra és a viselkedésre egyaránt jellemző reakciókat értelmezik és így a különféle forrásokból adódó kompenzációs vagy gátlásos lehetőségeket is kimutathatják.

Ennek a követelménynek felelnek meg a személyiségvizsgálati próbák, amelyek nem helyettesítik, hanem kiegészítik az intelligencia- és képesség-próbák rendszerét. A személyiségvizsgálat besorolja az embert bizonyos típusba, illetve olyan személyiségjegyekkel határozza meg, amelyek minden megnyilvánulásában érvényesek. *Jelzi az alkalmazkodás egyéni színezetét* (pl. gátolt, lassan oldódó, érzelmi közvetítést igénylő alkalmazkodás, vagy helyzeti fölényt kereső alkalmazkodás stb.). Utal az adott személynél gyakori és hatékony *viselkedési motivációkra* (pl. a biztonság feltétlen igénye, a frusztráció kerülése, vagy a sikerélmény igénye, vagy az erotikus feszültség feloldásának a vágya stb.). Leolvashatjuk belőle a személyekhez, esetleg a *tárgyakhöz való viszonyulás preferált formáit* (pl. kötődési labilitás, perszeveráció, a nosztalgia túlsúlya a realitással szemben stb.). Támpontot ad a *valósághoz való viszonyról*, az ún. valóságfunkció érvényesítéséről (pl. az időben és térben való tájékozódás fokáról, a pénzhez, az értékhez való viszonyulásról stb.) arról, hogy a v. sz. alkalmazkodásában mennyire érvényesíti a valóságelvet, tehát mennyiben képes kompromisszumot kötni. Következtethetünk belőle ún. *tudatossági szintre*, az önismeret igényére, arra, hogy a személy milyen mélységben törekszik felmérni viselkedésének indítékait, kapcsolatainak színezetét, aspirációinak realitását (pl. a cselekvések lelkiismereti mérlegelése, vagy az, hogy az indulatok sodrása kiszorítja a tudat ellenőrző funkcióját, vagy a stupor-reakciókészsége konfliktushelyzetben stb.). Talán az egyik legfontosabb személyiségjegy, amit ezekkel a vizsgálatokkal megragadhatunk, az elaboráció készsége: az, hogy a személy mennyiben képes indulati feszültségeit, érdeklődését izléssé, intellektuális törekvéssé alakítani (pl. a frusztrációs helyzet folytán keletkezett feszültséget a helyzet megoldására használja fel, vagy szorongásos feszültségét koncentrált gondolkodással oldja fel stb.).

A személyiségnek ugyanezek a kategóriái érvényesek akkor is, ha beteget vizsgálunk. A személyiségpróbák ugyanis megmutatják az alkalmazkodás zökkenőit, tévútjait, kudarcait, és ha áttételesen is, de utalnak ezek motivációjára (a motiváció egyéni konstellációja, lefutásának sémája áttételesen megjelenik mind asszociációs szinten, mind pedig a percepcióban). A valósághoz való viszony és a tudatosági szint indikációiból leolvashatjuk ennek a funkció-csoportnak a zavarait. A tünetképződés mechanizmusa úgy jelenik meg e próbák mutatóiban, mint a normális személyiségjegyeiktől való eltérés.

Nem szabad tehát azt feltételezni, hogy a klinikai pszichológiában használt projektív tesztek kizárólag, vagy akár csak elsődlegesen a kórlélektani folyamatokat ragadják meg. A személyiségvizsgálat a normális személyiségnek, a normális tudatműködésnek, affektivitásnak és szociabilitásnak a mutatóit határozza meg, és ezekhez *viszonyítva* fedi fel a kóros változásokat.

A RO-PRÓBA: STANDARDIZÁLT ÉRTELMEZÉSI PRÓBA

Minden pszichológiai teljesítmény-tesztnek kritériuma, hogy standardizálva legyen. Az adott próbát szigorúan azonos feltételek között különféle korú, nemű, képzettségű személyek homogén csoportjain végezzük el. Az egyes csoportok teljesítményeit a gyakorisági görbe elve alapján feldolgozzuk és így övezeteket határozunk meg, amelyek azt mutatják, hogy egy adott korú, nemű, képzettségű személyekből álló csoportban milyen teljesítmény tekinthető közepesnek, jónak, nagyon jónak, illetve gyengének, nagyon gyengének. A teljesítményeknek ez a rangsora adja a csoportok standardját. Amikor egy személyt vizsgálunk meg, abszolút pontszámban kifejezett teljesítményét a korának, nemének stb. megfelelő mércéhez viszonyítjuk, így következtethetünk azoknak a képességeknek, funkcióknak a színvonalára, fejlettségére, amelyeket a teljesítmény mögött feltételezünk.

Van olyan álláspont, amely szerint a projektív tesztek annyira egyéniek, annyira változatosak, hogy nem is standardizálhatók. Egy és ugyanaz a személy egy és ugyanazt a tudattartalmat más-más alkalommal különböző áttételekben fejezheti ki. S egy és ugyanaz a reakció – legyen az szó, rajz, gesztus, választás stb. – különböző embereknél, különböző helyzetekben más és más háttéren jöhet létre.

Ezzel az elgondolással szemben azt az érvet hozhatjuk fel, hogy bár a tudatműködésben valóban sok egyéni változat van, de az egyazon művelődési körben nevelkedett és élő emberek képzetáramlásában és habitusában mégis nagyon sok a gondolkodási és viselkedési sablon. Ezek színvonala, gyakorisága, előfordulási ritmusa megmutatja a v. sz. alkalmazkodási készségét, valóságérzékét, elaborációs képességeit és így értékes támpontokat nyújt egészség és betegség elhatárolásához. Márpedig azt, hogy adott személynél optimális-e a sablonok előfordulási gyakorisága, csak úgy határozhatjuk meg, hogy a megfelelő csoport standardjához viszonyítjuk.

Továbbá igaz ugyan, hogy ugyanannál a személynél különféle helyzetekben más és más képzetek kapnak fokozott indulati színezetet, de a gondolkodás indulati telítettsége ismét olyan tényező, amelyet csak standardhoz viszonyítva olvashatunk ki a tesztből.

Végül az is igaz, hogy egy és ugyanaz a jegy mást jelenthet a gyereknél és mást a felnőttél, esetleg mást a neurotikusnál és mást az egészségesnél, mást az elvont és mást a konkrét gyakorlati típusnál stb. Valóban mást jelent abban az értelemben, hogy gyereknél az előfordulása még természetes lehet, felnőttél már kóros; vagy normális személynél és jó szociabilitás mellett energiát és szervezőképességet, neurotikus személynél agressziót, renitenciát jelez. De a különféle jelentéseknek egy közös pszichikus valóság felel meg. A Ro-próbában a formához nem kötött színreakció kisgyermeknél korjelleg, nagyobb gyerekeknél előfordulása még természetes, felnőtteknél általában kóros. De a jelenség, amire ez a reakció utal, azonos: indulati robbanékonyság. A jelentéseknek ez a kettőssége – életkorok, kórformák, személyiségtípusok szerint különbözőek, de egy és ugyanazt a pszichikus valóságot fejezi ki – csak úgy tárható fel és úgy kezelhető a diagnosztikában, ha életkor, nem, személyiségtípus, tünet stb. szempontjából különböző csoportokat *vetünk* egybe.

A Ro-vizsgálat alkalmazása tehát, éppen úgy, mint a többi projektív teszté, megkívánja, hogy az egyes vizsgálatokat megfelelő mércéhez, standardhoz viszonyítsuk. Csakhogy, itt *van* a lényegbeli különbség a teljesítménytesztek és a projektív tesztek között – míg a *teljesítmény tárgyú tesztek*nél a *standardról a vizsgálat eredményét olvassuk le, a projektív tesztek*nél a *standard-érték értelmezési*

támpont. Az emlékezeti próbában vagy a figyelem-próbában a jó megoldások számának a standard értéke ezeknek a funkcióknak a színvonalát fejezi ki. A projektív teszteknel más elvet követünk. A v. sz.-t először is saját csoportjának a standardjához viszonyítjuk, pl. egy 30 év körüli iskolázott felnőtt férfi jegyzőkönyvében két formához nem kötött színvonalas fordul elő; csoportjában az átlagtól elütő, szokatlan jelenség. Ezután a többi standardon keressük meg, hogy ez a reakció hol gyakori (egynél több tiszta színvonalas gyakori öregeknél, kisgyerekeknél, epilepsziásoknál és defekt pszichikusoknál). Az így nyert támpontokat egybevetjük a jegyzőkönyv más adatainak ugyancsak a standardról leolvasott támpontjaival (minthogy egynél több formátlan színvonalas a támpontok alapján az indulati kontroll hiányára és a viselkedés regressziójára utal), főként azokkal a jegyekkel kell egybevetnünk, amelyek ezt a jelentést megerősítik, ellensúlyozzák vagy kizárják.

Így emeljük ki a jegyzőkönyv különféle elemeinek sorozatos viszonyításával a támpontokat, ezután veszi kezdetét a projektív tesztek jellegzetes feldolgozási módszere az értelmezés.

A legfontosabb összefüggések, diagnosztikai feltevések a következők:

1. A Ro-próbában a v. sz. reakcióinak egy része modellreakció: a valóságos átélési folyamatnak egy részlete. Modellreakciók a képzetsor olyan pregnáns fordulatai, mint az elakadás vagy egy képzetscsoportnál való megtapadás vagy visszaugrás stb. Továbbá néhány sajátos észlelési forma, mint a kontúrnak vagy a mediánnak a preferenciája.

A modellreakciók a szemléletnek és a gondolkodásnak olyan egységei, amelyekben a v. sz. cselekvési szokásrendszere, pszichikus arculata, H. Wallon szavaival a „forme mentale” érvényesül. Pl. a szemlélynek az a jellegzetes vonása, hogy indulati mobilizáció esetén a feszültséget feldolgozza, igyekszik beleszólni gondolatmenetébe (elaborál) vagy ennek ellentéte: az indulati feszültség szubjektíválja a képzetáramlást, megbénítja a gondolatmenetet stb. Ilyen modellreakciók alapján következtethetünk a klinikai gyakorlatban a pszichikus arculatnak (gondolkodásnak, percepciónak, élményapparátusnak) olyan egységes formáira, mint skizoid, paranoid, teatralis, epileptoid karakter.

2. Az ember lelki életének egyik alapténye az áttétel. Egy adott személyre irányuló indulatot át tudok tenni egy másik személyre vagy akár egy tárgyra is. Egy bizonyos helyzet indulati színezete emlékezetemben átterjedhet egy másik helyzet képzetére.

A Ro-próba különösen kedvez az áttételes reakcióknak. Részint azért, mert az ingerként exponált forma jelentés nélküli és így a válaszban megjelenő érzelmi-hangulati színezet elsősorban áttételes lehet. Emellett a vizsgálat folyamata kedvez az álomszerű mechanizmusoknak. A képszövögető jelentésadás könnyen hoz létre olyan ellazulást, amelyben az álom és a nappali álom dramatizáló, megjelenítő, jelképkeltő, tehát nagyrészt áttételes mechanizmusa érvényesül.

A modell-reakció, mint láttuk, a valóságos percepció folyamat és képzetáramlás részlete, így közvetlenül olvashatjuk le belőle a tudatműködés fordulatait. Az áttételes reakciónak egészen más a természetes nem közvetlenül leolvasható értelmezést kíván. Ki kell bogoznunk, hogy mi az, ami „át van téve” az olyan válasz-tartalom, mint sár, piszok, áttétel is lehet. Folyamatot a következőképpen képzelhetjük el a szorongó beteg egyik félelme az, hogy el fog zülleni, emiatt szégyenélménye van, képzetáramlásában gyakran tér vissza a megszégyenítés, a társadalmi megbélyegzés mint ítélet; ennek nem ritka képes kifejezési formája „piszkos fráter”, „sárba taszították”, „mocsokba süllyedt”.

Amikor tehát ezek a kifejezések a Ro-jegyzőkönyvben megjelennek, a lezüllési tudathoz tapadt ítéleti rendszert képviselik. Szorongásos lelkiismereti feszültség képszerű áttétele. Az ilyen válaszokból nem tudjuk meg, hogy a v. sz. azért szorong-e, mert fél a sárba taposástól, vagy azért, mert lelkiismeret furdalása van mások sárba taposása miatt; csupán annyit tudunk, hogy a züllésnek, a süllyedésnek a problémája foglalkoztatja és ennek szorongásos kísérete *van*.

3. A szó szoros értelmében vett projekciós válaszokban a v. sz. a lappangó, a tudatból kiszorított vágyat vetíti a táblára, főként az ott látott emberi alakokra és a velük összefüggő cselekvésekre, tárgyakra. Például a III. tábla emberalakjára az a válasz, hogy „férfi vagy nő, nem lehet tudni”, a nemi különbségek elmosására irányuló lappangó biszexualitás kifejezése.

4. Értelmezhető diagnosztikai támpontot nyújt a képzetáramlás elemeinek a gyakorisága. Egyik mutatója ennek az, hogy a vizsgálat 30-40 perc alatt a v. sz. milyen képzetköröket preferál. Ez minde- nek előtt az asszociációs gazdagságra, az érdeklődés kiterjedésére és irányára jellemző.

Egy-egy képzetkör preferálása, az átlagnál nagyobb gyakorisága arra utal, hogy a képzetköröknek, a tudattartalmaknak a szokásos aránya eltolódott, ebből meghatározott pszichikus beállítottságra következtethetünk.

5. A válaszok értelmezése végül azon a diagnosztikai feltevésen is nyugszik, hogy az egyes táblák formai vonásai, sorrendi helyük, színük, árnyalásuk stb. révén más és más ingeregyüttest jelentenek, s így mintegy különféle helyzetekben indítják el a jelentésadási folyamatot, a szemléleti és az asszociatív sort.

Minden táblának megvan a maga sajátos légköre, amely az egyik v. sz.-t esetleg zavarja, illetve másikat lehangolja, de lényegében mindenkire felhívást intézi. Az egyes válaszok percepciói sajátosságai, tartalma, a jelentésadásba beleszövődő projekciók és áttételi a gyakorisági támpontok mind a tábla **felszólító jellegéhez** viszonyítva értelmezhetők.

Az értelmezés alapját adó diagnosztikai feltevések csak elméletileg különíthetők el. Ritka az olyan reakció, amely egyetlen diagnosztikai feltevésével maradéktalanul magyarázható lenne. A Ro-vizsgálat reakciók sora, az egyes táblákra adott válaszok sora, sőt az egyes válaszok, amelyeket asszociatív egységeknek tekintjük, egyaránt meghatározott felszólító jellegekre adott modell-reakciók, s egyben áttételek, amelyeknek lehet projekciós tartalmuk, és nyújthatnak gyakorisági támpontot.

A Ro-módszer, mai jelölési és értelmezési technikájával a tapasztalati támpontok gyűjteménye. E támpontokat, különféle felhasználási területeinek megfelelően, a mélylélektan, a genetikus gyermeklélektan, klinikai diagnosztika, az alkalmasságvizsgálatok stb. jelenségvilágból merítette és szinte minden támponthoz vagy támpontcsoporthoz más és más magyarázó rendszer tartozik. Mindegyik támpontcsoportra vonatkozóan kifejthetők a lappangó diagnosztikai feltevések. A Ro-értelmezés tehát többféle módon magyarázható és indokolható, többféle rendszerben kifejthető.

Én itt azokat a diagnosztikai feltevéseket foglaltam össze amelyek a gyakorlatban alkalmazott támpontok tünetértékére magyarázatot adnak és az értelmezési technikákkal összhangban vannak.

IRODALOM

- Hegedűs István (1980): Szkizofrének Rorschach diagnosztikája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 20–52.
Kulcsár Zsuzsa (1977): Személyiségdiagnosztikai gyakorlatok. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 123–159.
Lewin, K. (1980): Csoportdinamika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 211–240.
Rorschach (1957): Psychodiagnostik. 10. kiadás. Hans Huber, Bern, 167–190.